

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ I (I. Hafta)

İNKILÂP VE BENZERİ KAVRAMLAR
OSMANLI DEVLETİ'NİN YAPISI
OSMANLI DEVLETİ'NİN GERİLEMESİNİN NEDENLERİ
OSMANLI DEVLETİ'NDE YENİLEŞME HAREKETLERİ

* **İnkılâbın Tanımı, Unsurları ve Aşamaları**

- * Arapçadan dilimize geçmiş olan inkılâp kelime olarak; değişme, bir halden başka bir hale dönme anlamlarını taşır.
- * İnkılâp, köklü tedbirlerle kısa sürede meydana gelen önemli değişiklik, büyük yenilik veya ayaklanma sonucu iktidarı ele geçiren kimselerin toplumda ani ve derin siyasi, ekonomik, sosyal değişiklikler yapması sonucu ortaya çıkan tarihi olayların tümü şeklinde tanımlanmıştır.
- * İnkılâp kelimesi dilimizde dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Dar anlamı ile inkılâp, sosyal hayatta ve sosyal müesseselerde belli alanlarda gerçekleştirilen değişiklikleri ifade etmektedir. Türk İnkılâbı denildiğinde ise geniş anlamı ile Kurtuluş Mücadelesini de içine alan Büyük Türk İnkılâbı ifade edilmektedir. Bu anlamı ile yani geniş anlamıyla inkılâp basit bir olay değildir. Bir ülkenin sosyal bünyesinin kökten ve genel olarak değiştirilmesi kastedilmektedir.

* İnkılâbın gerçekleşmesi için belli aşamaların kat edilmesi gerekmektedir. Bu aşamalar; Fikri hazırlık aşaması, İhtilal (mücadele, aksiyon) aşaması ve Yeniden düzenleme aşamasıdır.

* **a. Fikri Hazırlık Aşaması:** Bu safha, mevcut otorite veya sistemin bozukluklarına, adaletsizliklerine karşı muhalif fikirlerin ortaya atıldığı bir dönemdir. Bu aşamayı toplumdaki düşünürler, filozoflar ve aydınlar hazırlar. İnkılâbın hazırlık aşaması oldukça uzun bir dönem içinde gerçekleşebilir. Bu nedenledir ki Fransız İnkılâbının hazırlık safhasında görev alan çoğu düşünür ve yazar, inkılâbın hareket safhasını görememiştir. Fransız İnkılâbı'nda Aydınlanma Çağı dediğimiz Voltaire, Diderot, J.J.Rouesso'nun öncülüğünü yaptığı dönem fikri hazırlık safhası olarak sayılabilir. Türk İnkılâbı'nda ise; Namık Kemal, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet gibi aydınların çalışmalarının fikri hazırlık safhasında önemli rolü bulunmaktadır.

- * **b. İhtilal (mücadele, aksiyon) Aşaması:** Bu aşama hazırlık aşamasının tamamlanmasından sonra gelir ve aksiyon safhasıdır. Direnen ve yenilikleri engellemeye çalışan gruba karşı etkili bir mücadele gerçekleştirilir.
- * **c. Yeniden Düzenleme Aşaması:** Bu aşamada yıkılan, bozulan düzenin yerine yenisini kurma çalışmaları gerçekleştirilir. Yeni düzenin kurulması ile inkılâp başarılmış olur. Ancak bu aşamada da yapılan düzenlemelere bazı grupların karşı çıkmaları gibi bazı güçlüklerle karşılaşılabilir. Bu nedenle yeniden düzenleme aşaması uzun zaman alabilir.

- * **Atatürk'ün İnkılâp Hakkındaki Görüşleri:** Mustafa Kemal Atatürk, inkılâplar ve Türk inkılâbı ile ilgili pek çok konuşma yapmış, bu konuşmalarında inkılâbın tanımından, Türk İnkılâbı'nın özelliklerine, inkılâpların temel kuralından, inkılâpların gerekliliğine ve savunulmasına kadar inkılâp hareketlerinde dikkat edilecek noktaları anlatmıştır. Atatürk'e göre; *“İnkılâp mevcut müesseseleri zorla değiştirmektir. Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini sağlayacak yeni müesseseleri koymuş olmaktadır.”*
- * Atatürk, konuşmalarında inkılâp ile ihtilalin arasındaki farka dikkat çekmiş, Türk İnkılâbı'nın özelliklerinden bahsetmiştir. Ona göre, inkılâp, kelimenin ilk anda işaret ettiği ihtilâl manasından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir.

- * Devletin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri ortadan kaldıran en gelişmiş tarz olmuştur. Millet, uluslararası alanda gelişmenin şartının çağdaş medeniyet olduğu gerçeğini kabul etmiştir. Atatürk, Türk milletinin yaşamında meydana gelen bu değişikliklerin bir ihtilâlden çok, inkılâp kavramına benzediğini söylemektedir.
- * Mustafa Kemal, yapılan inkılâpların gayesini Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağa uygun, medeni bir toplum haline getirmek olduğunu, inkılâpların temel prensibinin bu olduğunu açıklamaktadır. Atatürk'e göre, çağdaş uygarlık düzeyine erişmeyi amaçlayan Türk İnkılâbı'nın zaman kaybına, düzensizliklere ve iç çatışmalara tahammülü yoktur. Ayrıca Atatürk, inkılâplar konusunda kesinlikle geriye dönüş, ödün verme veya uzlaşmayla bir orta yol izlemeyi kabul etmez. Türk İnkılâplarının gerekliliğinin farkındadır.

- * Bununla birlikte inkılâplarda izlenecek yolu da göstermiştir. “Biz, büyük bir inkılâp yaptık. Memleketi bir çağdan alıp yeni bir çağa götürdük. Birçok eski müesseseleri yıktık. Bunların binlerce taraftarı vardır. Fırsat beklediklerini unutmamak lâzım. En ileri demokrasilerde bile rejimi korumak için, sert tedbirlere müracaat edilmiştir. Bize gelince, inkılâbı koruyacak tedbirlere daha çok muhtacız.” diyen Atatürk, Cumhuriyetin, bağımsızlık ve özgürlüğün, çağdaş uygarlık düzeyini amaçlayan inkılâpların korunması konusunda inançlıdır. Çünkü inkılâpların henüz yeni olduğunu, ancak ileride kökleşip benimsenerek sağlamlaşacağını bilmektedir

- * İnkılâp kavramına yakın sayılan ve bazen onunla karıştırılan bazı kavramlar vardır. Bu kavramlar ihtilal, isyan, hükümet darbesi, evrim ve islahattır.

* İhtilal

- * Kelime anlamı “bozma, bozulma, karışıklık meydana getirme” olan İhtilal, bir devletin mevcut siyasi yapısını, iktidar düzenini ortadan kaldırmak için bu konudaki hukuk kurallarına başvurmaksızın, zor kullanarak yapılan geniş bir harekettir. Görüldüğü üzere inkılâp, gelişmeye, ilerlemeye yönelik bir değişikliği ifade ettiği halde, ihtilal, mevcut düzeni bozmaya, çökertmeye yönelik bir anlam taşır. Yani ihtilal bozulan, altüst olan düzenin yerine yeni bir düzenin oluşturulmasını kapsamaz. Sadece inkılâbın bir evresini, hareketin yıkıcı olan kısmını teşkil eder. Bu hareket, inkılâbın ikinci safhası olan aksiyon safhasını oluşturabileceği gibi, sonuçsuz bir ayaklanma olarak da kalabilir.

- * İhtilal, mevcut kurumların yıkımını; inkılâp ise yeniden kurumsallaşmayı ifade eder.

* İsyân

- * Sözlük anlamı “itaat etmemek, emre boyun eğmemek, ayaklanmak” demektir. Kavram olarak ise toplum içinde belirli bir grubun veya herhangi bir teşkilatın sınırlı amaç ve hedefini gerçekleştirmek üzere devlete karşı başkaldırma hareketidir. İsyân ile başkaldırma arasında ufak bir fark vardır. İsyân daha çok meşru düzene fiilen karşı gelmedir, yani bu hareket ile mevcut iktidara karşı gelinmektedir. Başkaldırma ile ise, mevcut iktidar, düzen açıkça tanınmamaktadır, reddedilmektedir.

- * Toplumsal beklentilerin karşılanamaması durumunda ortaya çıkarlar. Fakat isyanlar gelişme gösterebilirse ihtilale, ihtilaller gelişme gösterebilirse inkılâba dönüşebilir. Fransız İnkılâbı'nda bu şekilde olmuştur. Türk İnkılâbı'nda ise isyan ve ihtilal safhası yoktur. Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümeti'ne karşı gelmesi bir isyan olarak nitelendirilemez. Çünkü ortada baş kaldırılacak bir devlet yoktur. Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Osmanlı Devleti, bir devlette bulunması gereken unsurlardan, millet unsuru dışındakileri kaybettiği için hukuken varlığını yitirmiştir. Mustafa Kemal ve silah arkadaşları millet ile bütünleşerek milletin bağımsızlığına kastedenlerle savaşmıştır.

* Hükümet Darbesi

- * Devletin bünyesinde bulunan resmi teşkilat veya kurumlardan birinin isyan ederek mevcut hükümeti devirip iktidarı ele almasına denmektedir. Bu hareket, parlamenter hükümet sistemlerinde hükümetin meclisteki güvenoyunu kaybederek düşürülmesi şeklinde demokratik şartlar çerçevesinde gerçekleşebileceği gibi askerin başkaldırısı ve askeri gücünü kullanarak hükümeti yönetimden uzaklaştırması şeklinde de gerçekleşebilir.

- * Bu hareket ile sadece ve sadece iktidardaki kişiler değiştirilir, toplumun sosyo-kültürel, siyasi ve iktisadi yapısına dokunulmaz. Mevcut sistem ve rejimin üzerinde köklü değişiklikler yapılmaz. Darbe ile istenen amaç, daha modern ve çağdaş bir yaşam biçimi olsa bile, darbeler yöntem olarak baskıyı öngördüğünden başarıya ulaşma ve halk tarafından destek bulma oranı düşük olan hareketlerdir.

* **Tekamül (Evrım)**

- * Tekamül, Arapça “kâmil” kökünden türemiş bir kelime olup, ilerleme, gelişme, olgunlaşma demektir. Tekamülün Türkçede kullanılan karşılığı evrimdir. Mevcut kurumun veya herhangi bir varlığın ideale, daha iyiye doğru gelişmesini ifade edilmektedir. Ancak burada inkılâpta olduğu gibi hızlı bir hareketlilik söz konusu değildir. Aksine tekamülde olaylar çok yavaş, aşama aşama uzun bir süreç içinde ve dış etkenlere bağılı olmaksızın gerçekleşir. İlerleme ve gelişme zamana ve koşullara bırakılır.

* **Islahat (Reform)**

Arapça “sulh” kökünden gelen ıslah sözcüğünün çoğulu olan ıslahat düzeltmeler, iyileştirmeler anlamındadır. Islahatın Batı dillerindeki karşılığı ise reformdur. O da form kökünden gelmekte olup, yeniden şekillendirme, düzeltme, iyileştirme anlamına gelmektedir. Geniş anlamda reform; toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeyen kurumları, çağın ihtiyaçlarına ve şartlarına uygun olarak yeniden düzenlemektir. Mevcut düzen korunurken, bu düzenin aksayan yönlerini düzeltmek için çalışmalar yapılmasıdır. Reform hareketleri, mevcut yasalara uygun bir biçimde gerçekleştirilir, yavaş seyreder ve zorlayıcı değildir.

* **Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sürecine Girme Nedenleri**

- * XV. ve XVI. yüzyıllarda en görkemli devrini yaşayan ve üç kıta üzerinde yayılarak çok geniş sınırlara ulaşan Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın sonlarına doğru giderek büyüyen bir gerileme dönemine girdi. Bu gerileme, başlangıçtaki duraklamadan sonra yıllar geçtikçe hızlanmış, artık devlet toprak kaybetmeye, sınırları daralmaya, nüfus azalmaya, ekonomik güç zayıflamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti, ağır mağlubiyetlere uğrayıp yüzyıllar boyu kazandığı toprakları hızla kaybetmesi üzerine bu gerilemeye karşı çözüm yolları aradı. Ancak bu gerileme süreci devletin Avrupa orduları karşısında birbirini takip eden yenilgiler alması ile ortaya çıkınca, ilk zamanlar gerilemenin sebepleri de askeri alandaki yetersizlikler olarak görüldü. Devlet adamları, Batı'daki gelişmelere ayak uydurulmadıkça, özellikle orduyu Batı'nın yeni savaş teknikleri ile donatıp, onların metotları ile eğitmedikçe, yükselmenin hatta ayakta durmanın imkânı olmayacağı sonucuna vardılar. Öncelikle askeri alanda başlatılan yenilik hareketlerinin, Tanzimat dönemi ile birlikte diğer alanlara da kaydırılmasına rağmen, devlet içine düştüğü zor durumdan kurtarılamamış ve yapılan yenilik hareketleri de sonuçsuz kalmıştır

* **Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş sürecine girmesine sebep olan etkenleri iç ve dış sebepler olarak sınıflandırabiliriz:**

* Osmanlı Devleti'nin gerilemesine ve daha sonrada çöküşüne sebep olarak gösterilen siyasi, idari, askeri ve sosyal alandaki bozulmalar birbiriyle çok ilgilidir. İç sebeplerin başında merkezi yönetim sisteminde meydana gelen bozukluklar etkili olmuştur. Bunu, askeri sistemin bozulması, ekonomik sistemin bozulması, eğitim ve adalet sistemindeki bozulmalar ile sosyal alandaki bozulmalar takip ediyordu.

* **1)** Hanedanın en büyük erkeğinin tahta geçirilmesini öngören sistemin getirilmesi ile taht kavgaları önlenerek devletin iç bunalıma itilmesi önlenmiştir. Ancak bu sistem yetersiz hanedan üyelerinin de devletin başına geçmesine yol açmıştır. Tahta çıkan padişahlar devlet işlerine ilgisiz kalmışlar ve ordunun başında seferlere çıkmamaya başlamışlardı. Şehzadelerin sancaklara gönderilmemesi, sarayda tutulması, devlet işlerinde yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmayan, devleti yönetme alışkanlığından uzak, deneyimsiz padişahların ülke yönetimine geçmesine neden olmuştur.

- * 2) Askeri sistemdeki bozukluklar da son derece dikkat çekicidir. Kapıkulu ocaklarına kanunlara aykırı asker alınarak sayılarının artırılması, Yeniçerilerin geçim sıkıntısını ileri sürerek askerlik dışında işlerle uğraşmaları Osmanlı askeri sisteminde bozulmalara yol açmıştır. Gerileme döneminden itibaren her iki askeri güç de çağın gerektirdiği yeniliklere ayak uyduramamış, bunun sonucunda Osmanlı ordusu eski savaş gücünü yitirmiş, disiplinsiz, yeniliklere tavır alan bir insan topluluğu görünümüne bürünmüştür. Ayrıca hakkı olanlara değil de iltimasla rastgele şahıslara verilmesi tımarlı sipahi sisteminin de bozulmasına yol açmıştır.
- * 3) Devletin çöküş nedenlerinin en önemlilerinden biri de ekonomik yapının bozulmasıdır. Coğrafi keşifler sonucu dünya ticaret yollarının değişmesi, Osmanlı Devleti'nin daha önce elinde tuttuğu ticari avantajları kaybetmesine yol açtı. Osmanlı Devleti gümrük gelirlerini büyük ölçüde kaybetti.

- * Fransa'ya ve daha sonra diğer Avrupa devletlerine verilen kapitülasyonlar Osmanlı Devleti aleyhinde gelişme gösterdi. Kapitülasyonlar yolu ile yabancı malların ülkeye serbestçe sokulması, sanayinin gelişmesini önlemiş, ülkedeki yerli üretim hızla azalırken devlet dışa bağımlı duruma gelmişti.
- * 4) Ülkedeki eğitim ve öğretim faaliyetleri çağın gereklerine ayak uyduramaz hale gelmişti. Yönetim bakımından da eğitim kurumları arasında bir bütünlük yoktu. Bu duruma azınlık ve yabancı okulları ile ilgili problemler de eklenmişti.
- * 5) Adaletin gereğince etkin olamaması bir süre sonra devlet kademelerinde rüşvetin artmasına, muhtelif görevlere tayin edilen şahısların halkın menfaatinden çok kendi çıkarlarını gözetmelerine, hak ve hukukun geri plana atılmasına sebep olmuştur. Bu sürecin farkına varıldığı zaman çeşitli ıslah çalışmaları yapılmış ise de bu durumu düzeltmek o kadar kolay olmamıştır

- * 6) Anadolu'da iç isyanların ortaya çıkması ve isyanların bastırılması için gösterilen çabalar devleti yıpratmış ve otoritenin zayıflamasına yol açmıştır.

* **Dış Sebepler**

- * **1)** Dış sebeplerin başında Osmanlı Devleti'nin doğal sınırlarına ulaşmış olması geliyordu. Osmanlı Devleti kurulduktan kısa bir süre sonra hızla yükselerek çağının en güçlü devletlerinden biri olmuş, üç kıtaya yayılarak toprak bütünlüğü bakımından da bir hayli genişlemişti.
- * **2)** Osmanlı Devleti artık güçlü rakiplerle karşı karşıya kalmış, yeni fetihler gerçekleştirememiş ve savaşlar artık bir gelir kaynağı olmaktan çıkmıştı. Dolayısıyla bu dönemde başlayan yeni savaşlar Osmanlı Devleti için bir gelir kaynağı olmaktan çok, ağır bir yük olarak hissedilmişti.

- * 3) Avrupalı denizciler XV. yüzyılda Hint ticaretinde söz sahibi olmak, Akdeniz ve Asya'daki diğer ticari araçları ortadan kaldırmak için yeni yollar aradılar. Sonuçta Portekiz ve İspanyol denizcileri Afrika'yı dolaşarak Hindistan'a varmayı diğer taraftan da Amerika'yı bulmayı başardılar. Böylece Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında olan Baharat ve İpek yolları eski önemini kaybetti, bu durum Osmanlı Devleti'nin ekonomik üstünlüğünü yitirmesine yol açmıştır. Yeni keşfedilen yerlerden getirilen tütün, pamuk gibi yeni tür bitkiler Avrupa'daki tarım kesimine yeni üretim kaynakları sağladı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin ticari üstünlüğünün Avrupa karşısında kaybedilmesine neden olacaktır.
- * 4) Coğrafi keşiflerle maddi zenginliklere kavuşan Avrupalılar fikir alanındaki gelişmelerle Rönesans ve Reform hareketlerini başlatmışlardı. Avrupa'da oluşan Rönesans ve Reform hareketlerinin Osmanlı Devleti'nde pek etkisi olmamış, Batı Avrupa'daki ekonomik ve fikri gelişmelerden bütünüyle uzak kalınmıştı.

- * 5) Osmanlı Devleti'nde sanayileşme çabalarının yetersiz kalması da bu konuda geri kalmayı beraberinde getirmiştir. Sanayi İnkılâbı, en basit şekli ile el araçlarının yerine makinenin geçmesidir. Geniş bir tanımlama ile buhar kuvvetinin sanayiye uygulanması, buharla işleyen makinelerin çoğalması ve dolayısıyla az zamanda çok mal üreten fabrikalaşmanın başlaması ile sanayi ve ticaret dünyasında büyük değişikliklerin olmasıdır.
- * 6) Dış borçlanma, para basma gibi yöntemlerle sorunların çözülebileceğine inanılmış, dış borçlanma devleti iflasla karşı karşıya bırakmıştır. Düyun-ı Umumiye (Genel Borçlar İdaresi) adı altında Osmanlı Devleti'ni iktisadi ve mali bakımdan bağımsızlıktan yoksun bırakan, bütün kaynaklarını denetleyen bir sistem kurulmuştur.
- * 7) Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan Nasyonalizm (Milliyetçilik) kavramı, çok milletli devletlerin parçalanmalarına yol açmıştır. Milliyetçilikten en çok etkilenen devletlerden biri de Osmanlı Devleti'dir. Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik anlayışı Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkları harekete geçirmiş, Osmanlı Devleti'ni çökertmek isteyen dış güçlerin kışkırtmaları sonucu Sırp, Rum, Bulgarlar, Romenler ayaklanmışlardır. Onların bu isyanları devleti çok güç durumlara sokmuştur.

- * 8) Osmanlı Devleti'nin çöküşüne sebep olan dış etkiler bakımından en önemli faktörlerden biri de Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhindeki idealleri ve izlediği politikalarıdır. XVIII. yüzyılda Avrupa sahnesine çıkan güçlü devletlerden biri de Rusya idi. Rusların ünlü Çarı I. Petro Rusya'yı modernleştirmek, Baltık ve Karadeniz'e açılarak sıcak denizlere inmek, Balkanlara tesir etmek emelini ortaya koymuştu. Bu açıdan Rusya için Osmanlı Devleti içindeki Ortodoksların himayesi ve boğazlara inme amaçlarının kesiştiği İstanbul'un ele geçirilmesi en önemli hedef haline gelmişti. Rusya'nın bu politikası Osmanlı Devleti'ni olumsuz yönde etkilemiş, hemen hemen her on yılda bir tekrarlanan Osmanlı-Rus savaşları devleti güçsüz bırakıp, ekonomik yönden de ağır kayıplara uğratmıştır.

* **Osmanlı Devleti'nin Yapısı ve Yenileşme Çabaları**

1) Osmanlı Devleti'nin Yapısı

- * Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak kurulan ve küçük bir uç beyliği konumunda olan Osmanlı Devleti, dinamik fetih politikası, askeri yapısı ve kültürel unsurları sayesinde XV. ve XVI. yüzyılda dünyanın en güçlü devletlerinden biri haline gelmişti. Üç kıtada toprakları bulunan; Karadeniz, Marmara Denizi, Ege Denizi ve Kızıl Deniz'e tam anlamıyla egemen olan ve Doğu Akdeniz'de söz sahibi bir imparatorluktu. Osmanlı Devleti'nin hızla gelişmesi; disiplinli ve esaslı bir askeri teşkilata sahip olması, idari mekanizmasının sağlıklı işleyişi, halka adil davranılması ve Müslüman olmayan toplumların inançlarına duyulan saygı ve gösterilen engin hoşgörü sayesinde mümkün olmuştu. Bu büyük devletin sınırları içinde yaşayan nüfus çeşitli ırk, dil, dine sahip insanlardan meydana geliyordu. Bunlar Türk ve Müslümanlar ile Hristiyanlar ve diğer Müslüman olmayanlar olmak üzere başlıca iki gruba ayrılmaktaydı. Bu nüfus yapısı içinde Türkler, devletin sahibi ve asıl unsuruydular.

- * Müslüman olmayanlar ise, kendi kültür, din ve mezheplerine göre serbestçe yaşarlar, Müslüman olmadıkça devlet yönetiminde görev alamazlar, askerlik yapamazlardı. Fakat bunların dışında devletin her türlü imkanlarından yararlanırlardı. Müslümanlığı kabul ettikleri takdirde de yeteneklerine göre devlet katında görev alıp, sadrazamlığa kadar yükselebilirlerdi. Osmanlı yönetiminin Hristiyanlara sağladığı bu haklara o yüzyıllarda Avrupa devletlerinde rastlamak mümkün değildi.
- * Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatları, Askeri Teşkilat, Mali ve Hukuk sistemleri, birçok merkezde kurulmuş olan ilmi, dinî ve sosyal müesseseler Osmanlı Devlet teşkilatının temellerini oluşturmaktadır. Resmi belgelerindeki adıyla Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ya da Avrupalıların tanımladığı şekliyle Osmanlı İmparatorluğu'nun başında Osmanlı soyundan gelen, her yetkiye sahip padişah bulunurdu. Padişahlık babadan oğula geçerdi. XVII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren buna ek olarak farklı bir sistem dahil edilmiştir.

- * Bu tarihten itibaren Osmanlı ailesinin en yaşlı üyesi padişah olmaya başlamıştır. Osmanlı padişahı, devletin hükümdarı olduğu gibi 1517 yılından itibaren aynı zamanda bütün Müslümanların da halifesi olmuştur.
- * Padişahтан sonra devletin en önemli yöneticisi, hükümdarın başyardımcısı, veziri azam (baş vezir) yani sadrazamdı. Sadrazam, padişahın mutlak vekiliydi, bunun işareti olarak padişahın mührünü taşırdı. Devlet idaresinde büyük yetki sahibiydi, bütün tayin ve aziller, terfiler onun yetkisindeydi. Savaş olunca Serdar-ı Ekrem unvanıyla ordunun başına geçerdi. Serdar-ı Ekrem olan sadrazamın savaşta yapacağı masraflardan dolayı kendisine hesap sorulmaz, her türlü tayin, azil ve idam kararlarını verirdi.
- * Sadrazamdan sonra gelen yetkili ise şeyhülislam idi. Şeyhülislam, ulema sınıfı arasından seçilirdi ve işlerin şeriata uygun olarak yapılmasını sağlardı. Padişah tarafından atanır, ülkede yapılacak bir işin dine uygun olup olmadığına dair fetva verirdi.

* **2) Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**

- * Osmanlı Devleti'nde çöküşü durdurmak ve devleti yeniden eski gücüne kavuşturmak için yapılan çalışmalar Gelenekçi Zihniyetle Yapılan Yenilikler ve Batılı Tarzda Yapılan Yenilikler olarak ikiye ayırmak mümkündür.

a) Gelenekçi Zihniyetle Yapılan Yenilikler

- * Osmanlı Devleti yükseliş devrinin ardından XVI. yüzyılın sonlarında bir buhran devrine girdi. Avrupa'ya karşı olan üstün konumunu kaybetmeye başladığı gibi, devletin koyduğu prensiplerde ve kanunlarda bozulmalar meydana geldi. Sıkıntıların had safhaya çıktığı XVII. yüzyıl başlarında birtakım ıslahat faaliyetlerinin yapılması gündeme geldi. Bu dönemde yapılan ıslahat atılımlarında, problemlere devletin kendi iç dinamikleri çerçevesinde çözümler bulma düşüncesi hakimdir.

- * Sistemin üstünlüğüne ve değişmezliğine olan inanç, düzende değişiklik yapmak yerine, onu korumayı ön plana çıkardı. Nitekim yaşanan sıkıntıların sebeplerinin gösterildiği ve çözüm yollarının tavsiye edildiği eserlerde, eski parlak dönemin özlemleri ve o yılların uygulamalarının çözüm yolu olduğu belirtilmektedir.
- * Osmanlı Devleti'nde ıslahat hareketlerine ilk teşebbüs eden padişah Sultan II. Osman (Genç) olmuştur. Yeniçeri ocağını kaldırarak yerine milli ve düzenli bir ordu kurmak istemiş ancak bunu hayatıyla ödemiştir. Sultan IV. Murad ise Koçi Bey'in tavsiyeleri doğrultusunda ıslahat hareketlerini gerçekleştirmişti. Önce kendi otoritesini kabul ettirdi. Halka zulüm yapan zorbaları ağır bir biçimde cezalandırdı. Yeniçerileri disiplin altına aldı. Tımar sistemine işlerlik kazandırıldı. Yapılan yoklamalarla görev yapmayan tımarlı sipahiler azledildi. Yolsuzluk önlendi, güvenlik sağlandı. Adaletnameler yayınlayarak halkın korunmasına yönelik tedbirler alındı. Fakat bu tedbirler geçici bir süre etkili olup, devamlı bir çözüm getirmedi.

- * XVII. yüzyılda yaşamış olan bir başka bilim ve fikir adamı Katip Çelebi (1609-1658) ise meseleyi önceki yazarlardan daha geniş bir açıdan ele almıştır. I. Mustafa, IV. Murat ve Sultan İbrahim devirlerinde yaşamış olan Katip Çelebi, bir ıslahat raporu hazırlamıştı. Önceki yazarlardan farklı olarak, problemlere çözüm bulabilmek için devletin ve toplumun genel niteliğinin bilinmesi, sıkıntıların kaynağına inilmesi gerektiğine işaret etmiştir.
- * Köprülü ailesinin Sadrazamlık makamında olduğu zaman ise devlet işlerinin ve toplumun düzene girdiği görülmektedir. Köprülüler eski düzeni canlandırmak yerine, meselelere pratik çözüm yolları getirdiler. Özel olarak ticaret ve tarımı teşvik amacıyla birtakım tedbirler aldılar; ticari faaliyetler kolaylaştırıldı, vergiler düşürüldü. Ekonomide yaşanan iyileşme siyasi alanda da kendini gösterdi.

Osmanlı orduları 1683 yılında Viyana kapılarına ikinci defa dayandı. Ancak bütün Avrupa Viyana'nın yardımına koştı ve Osmanlı ordusu yenilerek geri çekildi. 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti ilk defa düşmanlarına toprak bıraktı. Bu durum Osmanlı kamuoyunda derin bir tesir meydana getirdi. Hristiyan Avrupa ülkelerinin askerlik ve maddi alanda, İslam alemine üstünlük sağladıkları açıkça idrak edildi. Artık devletin kanunnamelere uygun şekilde düzenlenmesinin yeterli olmadığı anlaşıldı. Bundan sonra Osmanlı yöneticileri, batı ile daha fazla ilgilenmeye ve Avrupa ile ilişkilerde barış siyasetine önem vermeye başladılar.

* B) Batılı Tarzda Yapılan Yenilikler

- * **Lale Devri:** Osmanlı Devleti'nin yüzünü batıya çevirip Avrupa tarzında ilk ıslahat çalışmalarını yaptığı dönem, 1718 yılında Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması ile başlayıp, 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı ile sona eren Lale Devri'dir. Çoğu tarihçi tarafından bir zevk ve eğlence devri olarak görülen Lale Devri bazı alanlarda gelişmelerin ve yeniliklerin olduğu, savaşların yapılmadığı bir barış devri olarak da karşımıza çıkmaktadır.
- * Lale Devri'nde Osmanlı Devleti adına görülen en önemli gelişmelerden birisi çeşitli Avrupa devletlerinde geçici olarak elçiliklerin açılması ve bu ülkelere ilk olarak eğitim için öğrencilerin gönderilmesi olmuştur. Bu dönemde Avrupa'ya gönderilen elçiler arasında Yirmisekiz Mehmet Çelebi en önemlilerinden biridir. Damat İbrahim Paşa tarafından Paris'e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'ye verilen talimatta Fransa'nın medeniyet ve eğitim araçlarını iyice tetkik ettikten sonra uygulanabilir olanları rapor etmesi istenmişti.

- * Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin dönüşünde padişaha sunduğu raporda; sokaklarda, dükkânlarda, hastanelerde, hayvanat bahçelerinde gördüklerini de anlatmış ve özellikle de Fransız askeri okulları ve eğitim alanları üzerinde durmuştur.
- * Paris'ten dönen Mehmet Çelebi'nin oğlu Mehmet Sait Efendi de matbaanın kurulmasında büyük rol oynamıştır. Sait Efendi, Damat İbrahim Paşa'ya sunduğu raporda matbaanın Osmanlı ülkesinde mutlaka kurulması gerektiği de belirtilmekteydi. Bunun üzerine matbaanın kurulması ve işletilmesi için bir Macar dönmesi olan İbrahim Müteferrika görevlendirildi. İbrahim Müteferrika, Sait Mehmet Efendi'nin de yardımıyla İstanbul'daki Sultan Selim mahallesindeki evinde ilk Türk matbaasını kurdu.

- * 1727 yılında açılan bu matbaa aynı zamanda ilk defa Türkçe eser basan matbaa olarak da tarihe geçmekteydi. İstanbul'da kurulan bu matbaada ilk basılan eserler haritalar oldu. İbrahim Müteferrika'nın Osmanlı ülkesinde matbaayı kurması birtakım yeni gelişmeleri de beraberinde getirmişti. Özellikle Osmanlı devlet adamlarının gözlerini dünyaya çevirmesinde son derece mühim bir yeri olan matbaanın kurulması aynı zamanda da birçok eserin basılmasını ve yeni ilmi gelişmelerin sağlanmasına katkıda bulunmuştur.
- * Lale Devri'nde matbaanın kurulması yanında yaşanan bir diğer bilimsel gelişme de bir Tercüme Heyeti'nin kurulmuş olmasıdır. İlim, fikir ve edebiyat adamlarından kurulan bu tercüme heyeti devamlı olarak toplanarak Doğu ve Batı dillerinden tercümeler yapmıştır. Bu dönemde Fransızcadan Türkçeye ilk defa bazı eserler çevrildiği gibi bazı Türkçe eserlerin de Fransızcaya tercüme edilerek basıldığı görülmektedir.

* Lale Devri'nde Osmanlı Devleti'nin ekonomik kaynaklarını tüketen savaşlar ve çarpışmalar son bulurken bu barış döneminde çeşitli Avrupa Devletleri'ne gönderilen elçiler sayesinde bu devletler ile kültür alışverişi güçlenmiştir. Bu dönemde Avrupa'da Türk tarzı moda olurken, Osmanlı süsleme sanatlarında ve diğer sanat alanlarında da Avrupalı motifler Osmanlı sanatına girmiştir. Nitekim bu dönemde özellikle Fransa ve Avusturya köşklerinden ilham alınarak, Boğaz ve Haliç'in kıyıları boyunca inşa edilen yalılar, şairler ve müzisyenlerin katıldığı eğlencelere mekân olmuştur. Bu devirde tersanenin ve ordunun düzeltilmesine de önem verilmiş, tulumbacılar ilk itfaiye teşkilatı haline getirilmiştir. Çini imalathanesinin yanı sıra, kumaş dokuma fabrikası ile Yalova'da bir kâğıt fabrikasının kurulması da bu devirde meydana gelmiştir. Bu yenilik dönemi 1730 tarihinde Patrona Halil ayaklanması ile sona ermiştir. Bu olayla Lale Devri'ne son veren isyancılar aynı zamanda padişah III. Ahmet devrine de son vermişlerdir.

PATRONA HALİL İSYANI

- * Bayezid Hamamı tellaklarından Patrona Halil ile Muslu Beşe'nin etrafındakilerle birlikte saraya yürümesi ve sadrazamın kafasını istemeleri ile yaşanan isyanda asilerin isteği III. Ahmet tarafından yerine getirilmişse de yine de isyancıların talebiyle padişah değişikliği de yaşanmıştır.
- * Lale Devri sonrasında III. Selim dönemine kadar çok geçici çözümlerle ülkenin ayakta kalmasına çalışan padişahların dönemleri yaşanmıştır. III. Selim ile birlikte batılı tarzda yenilikler dönemi başlamıştır.

* B) Batılı Tarzda Yapılan Yenilikler

* III. Selim Dönemi (1789-1807) Yenilikleri

- * Osmanlı Devleti'nde ilk ciddî reform girişiminin yapılmaya çalışıldığı III. Selim dönemi (1789-1807), II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerine zemin hazırlaması bakımından son derece önemlidir. III. Selim'in ıslahat çabası, sadece askerî ıslahatın genişlemesi açısından değil, aynı zamanda çok yönlü reform girişimlerinin başlangıcı olması açısından da ayrı bir anlam taşır.
- * III. Selim iktidar ve otoriteyi eline aldığı anda ilk iş olarak devrin seçkin devlet adamlarından, Ulemâ ve Ayandan reform hakkındaki düşüncelerini layihalarla (rapor) ifade etmelerini istemiştir (1792). Başta Sadrazam olmak üzere yirmi iki layiha sunulmuştur. Bu layihalardan çıkan sonuçlardan Padişah, Batı temelinde yeni bir ordu kurulmasını kararlaştırmıştır. III. Selim, döneminde kötü durumda olan devleti düzeltmek istiyordu. Öncelikle orduyu ıslah ile işe başlayarak Yeniçeri Ocağı'na dokunulmamak üzere Nizâm-ı Cedîd adında yeni bir ordu kurmayı hedefledi. Böylece, Bostancı Ocağı'na bağlı olarak Nizam-ı Cedit Ocağını kurdu.

- * Tanzimat'ın hazırlanmasında büyük rol oynamış olan Nizam-ı Cedîd (Yeni, “modern” Düzen) dar ve geniş olmak üzere iki durumu ifade etmektedir. Birincisi, yani dar anlamda III. Selim devrinde Avrupa usulüyle yetiştirilmek istenen talimli askeri orduyu, ikincisi, yani geniş anlamda ise III. Selim'in Yeniçerileri kaldırmak, Ulemâ'nın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için teşebbüs ettiği yenilik hareketlerinin bütününü ifade etmektedir. Bu ordunun finansmanı için İrad-ı Cedit Hazinesini oluşturdu. Nizam-ı Cedit'teki en büyük yenilik Türk gençlerinden oluşuyor olmasıydı.
- * Bu ordunun batılı tarzda organizasyonu ve eğitimi için Avrupa'dan insanlar getirilip istihdam edildi. III. Selim ordu ile ilgili olarak batılı uzmanlardan özellikle Fransızlardan yararlanma yolunu seçmiştir. III. Selim donanmayı da yeni baştan düzenleyerek XVII. yüzyıldan beri gelen gerilemeyi durdurdu. Yeni gemiler inşa ettirdi.
- * III. Selim döneminde Nizâm-ı Cedît kapsamı çerçevesinde daha sonraki dönemleri etkileyecek önemli olaylardan biri, yeni kurulan ordu çerçevesinde Fransız öğretmen, uzman ve yöntemlerinden yararlanılarak, Osmanlı'da Batı'ya dönük bir aydın tipinin doğmaya başlamasıdır.

- * III. Selim döneminde Avrupa'da daimi elçilikler kurulmaya başlanmıştır. 1793'te ilk olarak Londra'ya Yusuf Agâh Efendi daimi elçi olarak gönderildi. Ardından Londra, Paris, Berlin, Viyana'ya daimi elçiler gönderildi. III. Selim göndermiş olduğu bu elçilerden gittikleri devletlerde kurumsal olarak neler yaptıklarını, ne gibi değişiklikler olduğunu bildirmelerini istemiştir.
- * III. Selim döneminin yenilikler açısından önemli bir yönü de giyim, kuşam, sanat, müzik, örf ve adetler, edebiyat vb. alanlarda gündelik hayatta yenilikler oluşması ve batılılaşmanın bu alanlarda görülmeye başlamasıdır.
- * III. Selim, bir yandan doğu kültürüne ilgisini devam ettirirken batı kültürüne de ilgi duyuyordu. İlk defa 1797 yılında III. Selim zamanında İstanbul'a Avrupa'dan gelen bir grup opera gösterisi sergiledi. Fransız mimar ve ressam Melling, III. Selim döneminde İstanbul'da birçok yapı inşa etti. III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan'ın Melling tarafından Ortaköy semtinde inşa edilen sarayı İstanbul halkı ve Avrupalılar arasında çok ün kazandı.

- * III. Selim şiir ve müziğe çok meraklıydı. *İlhami* mahlasıyla birçok şiirler yazdı ve çok sayıda şarkı besteledi. Yaklaşık 65'e yakın bestesi bulunmaktadır. Klasik Türk müziğine Suzidilara, Arazbarbuselik, Nevakürdi gibi birçok makam kazandırmış, makam inşa edecek kadar iyi derecede müzik bilgisine sahiptir.
- * III. Selim'in yaptığı reformlara karşı olanlar Nizam-ı Cedit'in kaldırılmasını ve bir süre sonra da III. Selim'in tahtan indirilmesine neden oldular. 1807'de III. Selim tahttan çekildi yerine IV. Mustafa padişah oldu. III. Selim'in tahttan indirilmesi, Osmanlı Devleti'nde yenileşme çabalarının önünü kesememiştir. Daha sonraki padişahlar zamanında devleti eski gücüne tekrar kavuşturmak amacıyla reform hareketlerinin daha da hızlanarak devam ettiği görülmektedir.